

*Мар'янова С. С.,
аспірантка кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІСТОТНЕ ПОРУШЕННЯ ВИМОГ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНУ ЯК ПІДСТАВА СКАСУВАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ККС ВС

Анотація. Стаття присвячена встановленню та систематизації критеріїв, якими керується Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у своїй практиці, констатуючи допущення судами попередніх інстанцій істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, та, як наслідок скасовуючи рішення, що були ними ухвалені. Констатовано, що перевіряючи дотримання судами попередніх інстанцій дотримання норм кримінального процесуального права ККС ВС з'ясовує чи був певний недолік у процесуальній діяльності компенсований наданням інших гарантій справедливої судового розгляду, і якщо так – чи було це достатньо для того, аби суд ухвалив законне і обґрунтоване судове рішення. Доведено, що при оцінці істотності порушення кримінального процесуального закону, Касаційний кримінальний суд Верховного Суду бере до уваги той факт, як воно вплинуло на можливість учасника кримінального провадження реалізувати свої процесуальні права та донести свою правову позицію до суду. На підставі релевантної судової практики встановлено, що істотність порушення кримінального процесуального закону певною мірою можна оцінити й через призму досягнення завдань кримінального провадження.

Ключові слова: істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, підстави для зміни або скасування судових рішень, кримінальна процесуальна форма, суд апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції, Верховний Суд.

Постановка проблеми. Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону законодавець визнає такі порушення, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення. Їх встановлення судом апеляційної або касаційної інстанції тягне за собою скасування судового рішення та призначення нового розгляду в суді першої або апеляційної інстанції. Сама концепція істотних порушень вимог кримінального процесуального закону ґрунтується на ідеї фундаментального значення дотримання кримінальної процесуальної форми для забезпечення принципу законності при здійсненні кримінального провадження, порушення якої тягне за собою скасування процесуальних рішень.

І хоча норми ст. 412 КПК України, які встановлюють перелік таких порушень, є доволі усталеними і не піддавалися змінам з часу прийняття чинного КПК України, у правозастосовній практиці і досі не виробилося єдиного підходу до розуміння як загального концепту істотних порушень так і тлумачення окремих підстав безумовного скасування судових

рішень. Це обумовлює необхідність подальшого дослідження цього аспекту кримінальної процесуальної діяльності, у тому числі з урахуванням правових позицій Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС), які на теперішньому етапі є ключовим орієнтиром у забезпеченні єдності судової практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У кримінальній процесуальній доктрині до проблематики тлумачення змісту поняття істотних порушень вимог кримінального процесуального закону у різних контекстах зверталися В.В. Беспала, Н.Р. Бобченко, Л.В. Гаврилук, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, О.В. Капліна, Н.В. Кіцен, Л.М. Лобойко, Д.А. Пеший, Н.П. Сиза, М.М. Стоянов, І.А. Тітко, О.О. Торбас, Д.В. Шилін. Втім, переважна більшість цих робіт не ґрунтується на новітній практиці Касаційного кримінального суду Верховного Суду, що зумовлено відносною новизною цього аспекту дослідження.

Саме тому, **метою** даної роботи є встановлення та систематизація критеріїв, якими керується ККС ВС у своїй практиці, констатуючи допущення судами попередніх інстанцій істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, та, як наслідок скасовуючи рішення, що були ними ухвалені.

Виклад основного матеріалу. Положення ч. 1 ст. 412 КПК України встановлюють, що істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення. Це означає, що у разі, якщо особа, що звернулася із апеляційної або касаційної скаргю, порушує і ні питання про істотне порушення кримінального процесуального закону, саме на суд апеляційної або касаційної інстанції покладається обов'язок здійснити оцінку істотності такого порушення, його впливу на загальну справедливість судового розгляду та у підсумку – вирішити чи підлягає судове рішення скасуванню внаслідок такого порушення. У вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині ведуться серйозні дискусії з приводу того, якими критеріями має керуватися суд, здійснюючи оцінку істотності порушення вимог кримінального процесуального закону.

На думку Н.В. Глинської та Л.М. Лобойка, найбільш коректним виміром суттєвості порушень, допущених при ухваленні підсумкового процесуального рішення, є справедливість прийнятого кримінального процесуального акту. Відповідно, автори дотримуються такої позиції, що суттєвими порушеннями кримінального процесуального закону є ті, що вплинули на загальну справедливість судового розгляду [1, с. 30]. По суті,

даний підхід відповідає усталеній практиці ЄСПЛ за ст. 6 Конвенції.

Н.Р. Бобечко відносить до істотних порушень вимог кримінального процесуального закону невиконання або дію всупереч приписам кримінального процесуального законодавства України, які закріплюють гарантії прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, установлюють підстави, умови, послідовність і строки проведення процесуальних дій, їх фіксацію, а також недотримання положень кримінального процесуального законодавства України, що визначають підстави, режим прийняття, оформлення, проголошення та звернення до виконання процесуальних рішень, якщо такі діяння перешкодили чи могли перешкодити ухвалити законне, обґрунтоване та справедливе судове рішення [2, с. 113]. Як бачимо, автор вдається до конкретизації таких порушень через їх класифікацію, що потенційно могла би бути орієнтиром для судів вищих інстанцій.

О.О. Торбас розглядає істотні порушення вимог кримінального процесуального закону лише у контексті обмеження та порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. На його думку, щоб констатувати істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, суд повинен: 1) встановити, які саме права мав відповідний учасник кримінального провадження; 2) встановити, чи були ці права порушені; 3) визначити, чи можна вважати відповідне порушення прав істотним порушенням вимог КПК України. Автор зазначає, що на останньому етапі судді мають враховувати одразу низку факторів (обсяг прав, що було порушено; результати судового розгляду; забезпечення законних інтересів учасників кримінального провадження тощо), а також власний досвід задля визначення такого порушення [3, с. 211-212].

В цілому слід підтримати позицію автора, яка полягає у тому, що на рівні доктрини навряд чи доцільно розрізняти істотні порушення прав та свобод учасників кримінального провадження та інші порушення кримінальної процесуальної форми [3, с. 211]. Справа в тому, що кримінальна процесуальна форма за своєю сутністю є гарантією прав та свобод учасників, вона існує для того, аби до кожного учасника була застосована належна правова процедура, а відтак її порушення завжди тягне за собою і порушення прав та свобод учасників кримінального провадження. В цьому контексті показовою є правова позиція, яку висловив ККС ВС Постанові від 30 серпня 2018 року (судова справа № 750/9889/15-к), визнавши безпідставність набуття юридичною особою статусу потерпілого. Як було зазначено у судовому рішенні: «У матеріалах провадження відсутні будь-які дані, що УПСЗН Деснянської районної у місті Чернігові раді було заявником про вчинення злочину, постанова про залучення представника цього управління як потерпілого, а також відомості про вручення пам'ятки про процесуальні права та обов'язки потерпілого теж відсутні. Тобто, відомостей, які б підтверджували набуття у визначеному кримінальним процесуальним законом порядку управлінням соцзахисту статусу потерпілого, матеріали справи не містять. Під час апеляційної процедури, суд на це увагу не звернув. Посилання в обвинувальному акті на статус потерпілого, без правового підґрунтя є недостатнім. Наведене є істотним порушенням кримінального процесуального закону та перешкодило апеляційному суду ухвалити законне і обґрунтоване судове рішення» [4]. Як бачимо, у даній справі суд визнав істотним порушенням не

обмеження прав та свобод, а навпаки – наділення особи правовим статусом, але порушення відповідної процесуальної форми дає підстави розглядати це як підставу для скасування судового рішення в контексті ч. 1 ст. 412 КПК України. Безпідставне набуття особою певного правового статусу в свою чергу може порушити права та свободи інших учасників кримінального провадження. В цьому аспекті яскраво проявляється єдність та взаємозв'язок дотримання процесуальної форми та забезпечення прав та свобод учасників кримінального провадження.

Основоположне мірило істотності порушень кримінальної процесуальної форми знаходить своє вираження безпосередньо у нормі ч. 1 ст. 412 КПК України – такі порушення перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення. Втім, абстрактність його формулювання спонукає до пошуку більш конкретних критеріїв визначення межі, за якою певне порушення стає таким, що впливає на законність та обґрунтованість судових рішень. Безумовно, жоден із запропонованих у даній роботі критеріїв не може претендувати на універсальність, оскільки не виключна навіть і така ситуація, коли одне і те саме порушення в одному кримінальному провадженні може бути визнане істотним, а в іншому ні. Це залежить, зокрема, і від того, чи був певний недолік у процесуальній діяльності компенсований наданням інших гарантій справедливого судового розгляду, і якщо так – чи було це достатнім для того, аби суд ухвалив законне і обґрунтоване судове рішення. Власне на суди вищої ланки і покладається завдання здійснити відповідну логічну операцію і, за наявності підстав, скасувати судове рішення, призначити новий судовий розгляд у суді першої або апеляційної інстанції. Схожий підхід було продемонстровано Великою Палатою Верховного Суду у Постанові від 12 вересня 2018 року, в якій Судом вирішувалося питання про те, чи є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону роз'яснення обвинуваченому права на суд присяжних поза межами підготовчого судового засідання. За результатами розгляду касаційної скарги Суд дійшов висновку про те, що «...для залишення судових рішень у силі в кожному конкретному випадку необхідні дані, які би з достатньою переконливістю свідчили про відсутність в особи перешкод у реалізації свого права на особливий порядок судового розгляду попри зазначений недолік. За наявності обґрунтованих підстав для висновку, що в результаті роз'яснення права на суд присяжних на стадії судового розгляду обвинувачений мав реальну можливість ефективно скористатися ним, суд касаційної інстанції вправі не визнати відсутність роз'яснення такого права прокурором при направленні обвинувального акта до суду і судом у підготовчому судовому засіданні безумовною підставою для скасування вироку» [5].

Аналіз низки рішень ККС ВС дозволяє констатувати, що при оцінці судом істотності порушення кримінального процесуального закону, судом було взято до уваги той факт, як воно вплинуло на можливість учасника кримінального провадження реалізувати свої процесуальні права та донести свою правову позицію до суду. Розглянемо декілька релевантних прикладів із практики суду касаційної інстанції.

Наприклад, у Постанові від 28 листопада 2018 р. ККС ВС дійшов висновку, що «хоча ненадання письмового перекладу вироку суду на грузинську мову і становить порушення вимог КПК, але стороною захисту не було наведено переконливих доводів, які б з урахуванням обставин даного кримінального

провадження та процесуальної поведінки сторони захисту вказували, що це істотно обмежило право засудженого на захист чи апеляційне оскарження вироку суду або що це порушення перешкодило або могло перешкодити суду апеляційної інстанції постановити законне та обґрунтоване рішення» [6]. Тобто, незважаючи на те, що норма ч.4 ст. 29 КПК України передбачає, що судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у перекладі на їхню рідну або іншу мову, якою вони володіють, на думку суду касаційної інстанції, порушення цієї норми ніяк не вплинуло на реалізацію обвинуваченим свого права на оскарження та постановлення судом законного та обґрунтованого судового рішення.

Аналогічного підходу дотримався ККС ВС у Постанові від 29 вересня 2020, судова справа № 125/163/17 вказавши, що відсутність засудженого в залі судового засідання під час проголошення вироку не є підставою для визнання вироку незаконним [7]. Незважаючи на те, що відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 412 КПК здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ч. 3 ст. 323 чи ст. 381 КПК, визнається істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та підставою для скасування судового рішення, на думку суду, відсутність засудженого в залі судового засідання під час проголошення вироку жодним чином не вплинуло на законність і обґрунтованість ухваленого рішення, не перешкодило обвинуваченому реалізувати свої права, в тому числі й право на оскарження вироку в апеляційному порядку, а тому не може бути підставою для скасування судового рішення.

Схожі позиції висловлював ККС ВС і в контексті дотримання права обвинуваченого на законний склад суду. Як правило, порушення цього аспекту права на справедливий суд завжди визнавав істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, зокрема, з підстав неналежного розгляду клопотань про відвід судді [8], порушення принципу недопустимості повторної участі судді [9], наявності сумніву у неупередженості судді [10] тощо. Ухвалення судового рішення незаконним складом суду є безумовною підставою його скасування та призначення нового судового розгляду відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 412 КПК України. Втім, у судовій практиці істотність такого порушення також оцінювалося ККС ВС з позиції впливу на реалізацію обвинуваченим своїх прав. Так, наприклад, у Постанові ККС ВС від 06 грудня 2021 року було визнано неістотним порушенням вимог кримінального процесуального закону вирішення головуючим суддею лише одного організаційного питання – дати і часу підготовчого судового засідання, в той час як судові провадження в суді першої інстанції здійснювалося колегіально [11].

Істотність порушення кримінального процесуального закону певною мірою можна оцінити й через призму досягнення завдань кримінального провадження. Системний аналіз актуальної практики ККС ВС дозволяє засвідчити певну тенденційність у цьому аспекті. Відповідно до ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, пов-

ного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Можна виділити достатньо великий сегмент практики ККС ВС стосовно визнання істотними тих порушень кримінального процесуального закону, які впливають на повноту судового розгляду. Так, наприклад, суд визнавав істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону проведення судом першої інстанції т.зв. «скороченого» судового розгляду відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК України, визнавши недоцільним дослідження певних доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується у випадках: нез'ясуванням судом повторно позиції обвинуваченого щодо можливості такого розгляду після того, як він не підтвердив усі обставини вчинення інкримінованого йому злочину [12]; проведення скороченого судового розгляду щодо обвинуваченого, який має психічний розлад, що ставить під сумнів добровільність його позиції [13]; нездійсненням судом допиту обвинуваченої стосовно обставин вчинення злочинного діяння, зокрема щодо часу, місця, способу його вчинення, переліку та вартості викраденого майна, а лише зазначення у вироку, що вони нею не оспорується [14].

До цього ж сегменту правозастосовної практики ККС, пов'язаної із тлумаченням норми ч. 1 ст. 412 КПК України можна віднести й позиції щодо меж повторного дослідження доказів судом апеляційної інстанції. Суд неодноразово визнавав порушення кримінального процесуального закону нездійсненням судом апеляційної інстанції повторного дослідження доказів у випадках, коли він надавав їм іншу, ніж суд першої інстанції оцінку [15]. Крім того, ККС ВС сформував позицію відповідно до якої, якщо апеляційний суд переоцінює хоча б один доказ, здобутий у суді першої інстанції, він повинен безпосередньо дослідити всі інші докази з дотриманням вимог ст. 23 КПК [16].

Наявні у судовій практиці й випадки, коли ККС ВС визнавав порушення кримінального процесуального законодавства через застосування неналежної правової процедури, що теж є аспектом, який охоплюється ст. 2 КПК України. Зокрема, необхідністю дотримання належної правової процедури Об'єднаною палатою ККС ВС було мотивовано позицію про те, що рішення про визначення групи слідчих, які здійснюватимуть досудове розслідування та визначення старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих повинно прийматись у формі постанови [17].

Наведені міркування щодо критеріїв, які бере до уваги ККС ВС констатуючи істотне порушення вимог кримінального процесуального закону не є вичерпними. Наприклад, нерідко суд у своїй практиці констатує порушеннями такого роду порушення засад кримінального провадження, визначених Главою 2 КПК України. Однак цей аспект вимагає більш комплексних та ґрунтовних наукових досліджень.

Висновки. Аналіз наявної судової практики ККС ВС дозволяє здійснити певні висновки щодо тих критеріїв, які натеper враховує суд, ухвалюючи рішення про скасування судового рішення та призначення нового розгляду в суді першої або апеляційної інстанції через допущення судами істотних порушень вимог кримінального процесуального закону.

По-перше, одне і те саме порушення в одному кримінальному провадженні може бути визнане істотним, а в іншому ні. Це залежить від фактичних обставин конкретного кримінального провадження. Перевірячи дотримання судами попередніх інстанцій дотримання норм кримінального процесуального права ККС ВС з'ясовує чи був певний недолік у процесуальній діяльності компенсований наданням інших гарантій справедливої судового розгляду, і якщо так – чи було це достатньо для того, аби суд ухвалив законне і обґрунтоване судові рішення.

По-друге, при оцінці істотності порушення кримінального процесуального закону, ККС ВС бере до уваги той факт, як воно вплинуло на можливість учасника кримінального провадження реалізувати свої процесуальні права та донести свою правову позицію до суду.

По-третє, істотність порушення кримінального процесуального закону певною мірою можна оцінити й через призму досягнення завдань кримінального провадження. ККС ВС у своїй практиці доволі часто констатує наявність істотних порушень вимог кримінального процесуального закону через порушення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, неповноти та неупередженості судового розгляду, застосування неналежної правової процедури та інших аспектів, що охоплюються контекстом ст. 2 КПК України.

Література:

1. Глинська Н.В., Лобойко Л.М. Міра впливу порушень кримінального процесуального закону на загальну справедливість як критерій визначення їх істотності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 30. С. 28–34.
2. Бобченко Н.Р. Істотне порушення кримінального процесуального закону як підстава для перевірки судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Випуск 32. Т.3. С. 108–114. С. 113.
3. Торбас О.О. Способи реалізації суддівського розсуду в кримінальному процесу України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 1 (30). С. 209–212, 211–212.
4. Постанова Касаційного кримінального Суду Верховного Суду від 30 серпня 2018 року, судова справа № 750/9889/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76290956>
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 вересня 2018 року, судова справа № 523/6472/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335>
6. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 листопада 2018 року, судова справа № 202/8975/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/7829770>
7. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 вересня 2020 року, судова справа № № 125/163/17. URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=91998557&red=100003d162c79415232a0095d3f0e53b37fa22&d=5>
8. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 листопада 2018 року, судова справа № 448/1716/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78267929>
9. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 травня 2018 року, судова справа № 552/2926/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74055188>
10. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13 грудня 2018 року, судова справа № 552/4932/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78680610>
11. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 грудня 2021 року, судова справа № 756/4855/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/101873632>
12. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 лютого 2018 року, судова справа № 664/2078/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72269224>
13. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18 жовтня 2018 року, судова справа № 187/9/17-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77313009>
14. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17 грудня 2020 року, судова справа № 426/14810/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93709256>
15. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 березня 2018 року, судова справа № 207/4103/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72970351>
16. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17 квітня 2018 року, судова справа № 554/13101/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73500696>
17. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04 жовтня 2021 року, судова справа № 724/86/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214751>

Maryanova S. The significant violation of the requirements of criminal procedure law as a ground for cancellation of the court decision: some issues in the context of Supreme Court's practice

Summary. The article is devoted to the establishment and systematization of the criteria by which the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court is guided in its practice, ascertaining the admission by the courts of previous instances of significant violations of the requirements of the criminal procedural law, and, as a result, canceling the decisions made by them. It was established that when checking the compliance of the courts of previous instances with the norms of criminal procedural law, the Supreme Court finds out whether a certain deficiency in the procedural activity was compensated by the provision of other guarantees of a fair trial, and if so, whether this was sufficient for the court to make a legal and justified judicial decision. It has been proven that when assessing the significance of a violation of the criminal procedural law, the Supreme Court takes into account the fact that it affected the possibility of a participant in criminal proceedings to exercise his procedural rights and convey his legal position to the court. On the basis of the relevant judicial practice, it was established that the significance of the violation of the criminal procedural law can be assessed to a certain extent through the lens of achieving the objectives of the criminal proceedings.

Key words: significant violation of the requirements of the criminal procedural law, grounds for changing and canceling court decisions, criminal procedural form, court of appeal, court of cassation, Supreme Court.